

Datum : 1 november 2001
Aan : De Minister van Economische Zaken

Nieuwe raming 2001-2002

Samenvatting

Het internationale beeld is sinds de aanslagen van 11 september sterk veranderd. De nieuwe raming voor de Nederlandse economie duidt op een economische groei in zowel dit jaar als volgend jaar van 1½%. In de MEV 2002 werd voor beide jaren nog een groei van 2% geraamd. Ondanks de lagere economische groei komt de werkloosheid volgend jaar naar verwachting maar 10 000 personen hoger uit dan in de MEV 2002 werd voorzien, op 290 000 personen. Met name door lagere invoerprijzen is de inflatieraming voor Nederland iets verlaagd, naar gemiddeld 2¼% volgend jaar. Voor nog af te sluiten cao's rekent het CPB met loonsverhogingen van 2½ à 3%; gegeven de al gemaakte loonafspraken resulteert dan voor volgend jaar een raming voor de contractloonstijging van gemiddeld 3½%. Als gevolg van de lagere economische groei komt het EMU-saldo in 2002 lager uit, op 0,6% BBP.

1 Inleiding

Na het afsluiten van de berekeningen voor de MEV 2002 in begin september is er vooral door de terroristische aanslagen in de Verenigde Staten veel in het internationale beeld veranderd. De Minister van Economische Zaken heeft het CPB op 21 september verzocht om in de tweede helft van oktober, zo daar aanleiding toe zou zijn, een nieuwe raming te maken. Deze notitie schetst de actuele inzichten ten aanzien van het buitenlandbeeld en op basis daarvan een nieuwe raming voor de Nederlandse economie.

De verschillen tussen de MEV 2002 en deze nieuwe raming zijn wel grotendeels, maar niet volledig het gevolg van in het gewijzigde buitenlandbeeld. Sinds het afsluiten van de berekeningen voor de MEV 2002 is namelijk over diverse grootheden (zoals werkloosheid, inflatie, belastingontvangsten, huizenprijzen, aandelenkoersen en afgegeven bouwvergunningen) nieuwe informatie beschikbaar gekomen, die ook in de actuele raming is verwerkt. Tevens is de informatie verwerkt uit de Kwartaalrekeningen die het CBS op 19 oktober jongstleden heeft gepubliceerd.

2 De situatie in het buitenland

Het beeld van de wereldeconomie is door de terroristische aanslagen in de VS verslechterd. Het verwachte conjunctuurherstel is met één tot twee kwartalen uitgesteld, terwijl de groei in het derde en het vierde kwartaal van dit jaar lager zal uitvallen dan in de MEV 2002 werd voorzien. Dankzij omvangrijke monetaire - en begrotingsstimulansen, de laatste vooral in de Verenigde Staten, behoeft het herstel niet veel zwakker uit te vallen dan in de MEV werd voorzien.

De directe effecten van de aanslagen (door schade en andere verstoringen) zijn economisch gezien tamelijk beperkt maar duidelijk negatief. De groei is niet alleen voor de korte termijn, maar ook structureel aangetast door de aanslagen, doordat de macro-arbeidsproductiviteit en de waardering van activa lager zijn geworden als gevolg van de gestegen kosten van beveiliging, de hogere verzekeringspremies (bijvoorbeeld voor luchtvaartmaatschappijen) en de hogere risicopremies. Een vergrote voorkeur van beleggers voor binnenlandse aandelen en obligaties vermindert de diversificatie van beleggingsportefeuilles en vergroot daarmee het zogenoemde onsystematisch risico.

Meest ernstig voor de groei op de korte termijn is de toegenomen onzekerheid, waardoor het vertrouwen van consumenten en producenten wereldwijd scherp is gedaald. Dit leidt tot uitstel van particuliere bestedingen, die vooral in sectoren zoals de luchtvaart- en de toeristenindustrie lang kan aanhouden. Hoe lang het zal duren voordat het vertrouwen weerkeert en in welke mate de bestedingen gedrukt worden, hangt mede af van het verdere verloop van de strijd tegen het terrorisme. Daarover valt nog weinig te zeggen. In deze notitie wordt ervan uit gegaan dat

nieuwe grote aanslagen achterwege blijven en dat de olieaanvoer vanuit het Midden-Oosten niet in gevaar komt.

De korte-termijnvooruitzichten voor de wereldeconomie waren overigens al iets somberder geworden voordat de aanslagen plaatsvonden. Nieuwe leading indicators waren onverwacht laag, en blijkens recente informatie viel ook de feitelijke ontwikkeling van de (industriële) productie en de internationale handel tegen.

Beleidsreacties

In reactie op de aanslagen is het monetaire beleid wereldwijd sterk verruimd, en zowel in de VS als in Europa worden op korte termijn verdere renteverlagingen verwacht. Voor de VS wordt gerekend op nog één renteverlaging met 50 basispunten tot 2,0%. In de tweede helft van volgend jaar zou de Fed de rente weer kunnen verhogen bij een sterk aantrekkende conjunctuur. De ECB heeft onmiddellijk na 11 september, in aansluiting op de maatregelen van de Fed, de refi-rente met 50 basispunten verlaagd. De tweede rentestap van de Fed werd niet gevolgd, maar de verwachte inflatiedaling geeft op korte termijn ruimte voor verdere renteverlaging in Europa. In de actuele raming ligt besloten dat de ECB de rente in de komende maanden zal verlagen van 3¼% naar 3¼%. Gezien de teruglopende inflatie zou de eurorente tot eind volgend jaar op dat peil kunnen blijven.

In Amerika is naast het monetaire beleid ook het begrotingsbeleid sterk verruimd. De federale regering heeft 55 mld dollar uitgetrokken om de directe schade gedeeltelijk te compenseren. Los daarvan wordt in het Congres nog onderhandeld over een budgettair stimuleringsprogramma, dat waarschijnlijk vooral uit (verdere) lastenverlichting zal bestaan. Beide partijen mikken op een stimuleringspakket van circa 100 mld dollar (rond 1% van het BBP). Dit bedrag is inclusief 40 mld dollar aan begrotingsmaatregelen die al eerder zijn genomen. Een groot deel van de maatregelen zou binnen zes maanden in werking moeten zijn, en zo mogelijk allemaal binnen een jaar. In Europa zijn extra budgettaire stimulansen nauwelijks aan de orde. Wel willen de meeste regeringen de automatische stabilisatoren hun werk laten doen, en accepteren daarmee voor de korte termijn hogere overheidstekorten (of lagere overschotten) dan eerder werd geraamd. Duitsland, Frankrijk, Italië en Portugal, die nog tamelijk ver verwijderd zijn van de middellange-termijndoelstelling van het Stabiliteits- en Groeipact van evenwicht of een klein overschot, kunnen de automatische stabilisatoren echter niet ten volle laten werken, omdat het gevaar bestaat dat hun begrotingstekort dan de grens van 3% van het bruto binnenlands product overschrijdt.

Tabel 2.1 Volume- en prijsontwikkeling in het buitenland in 2001 en 2002

	MEV 2002		Nieuwe raming	
	2001	2002	2001	2002
mutaties per jaar in %				
BBP-volume				
Industrielanden	1¼	2	1	1¼
Verenigde Staten	1½	2½	1	1½
Japan	-½	0	-½	-½
Eurogebied	1¾	2¼	1½	1½
Overige landen	3½	4¾	3½	3¾
Wereld	2¼	3¼	2¼	2¼
Consumentenprijsindex				
Industrielanden	2½	1¾	2¼	1½
Verenigde Staten	3	2¼	3	2
Japan	-½	-¼	-½	-½
Eurogebied	2¾	1¾	2½	1½

Vooruitzichten

Het in de MEV 2002 voorziene conjunctuurherstel wordt nu een tot twee kwartalen later verwacht; in de jongste projectie houdt de groeivertraging tot eind van dit jaar aan. Doordat de neerwaartse aanpassing hoofdzakelijk de laatste maanden van dit jaar betreft, wordt door de negatieve overloop vooral de jaarlijkse groei in 2002 aanzienlijk lager.

Voor het huidige jaar is de groeiraming voor de industrielanden met ¼%-punt verlaagd ten opzichte van de MEV, met relatief grote neerwaartse aanpassingen voor de VS en Duitsland. De groei van de Nederlandse afzetmarkten wordt daardoor dit jaar 1%-punt lager. Door de zwakkere wereldvraag zijn de prijzen van energie en overige grondstoffen verder afgekald, terwijl tegelijkertijd de dollar zich op een wat lager niveau beweegt dan in de MEV werd voorzien. Daarom wordt de invoerprijs voor dit jaar nu 1½%-punt lager geraamd dan in de MEV, en is de raming voor de concurrentenprijs nu 1%-punt lager.

Komend jaar zal de economische groei van de Verenigde Staten naar verwachting 1½% bedragen, en daarmee gemiddeld lager uitkomen dan vóór de aanslagen werd voorzien. Dit ondanks monetaire en budgettaire impulsen die samen naar schatting ¾%-punt extra BBP-groei opleveren.

In Europa is het vertrouwen na 11 september even hard gedaald als in de VS, en ook hier zijn de luchtvaart- en de toeristensector naar verhouding zwaar getroffen. Het economisch gewicht van de luchtvaartsector is in de VS ruim tweemaal zo groot als in Europa. Toch doen de neerwaartse groeibijstellingen voor Europa nauwelijks onder voor die in de VS. Dat komt onder meer doordat voor Europa kleinere monetaire stimulansen en vrijwel geen

begrotingsstimulansen worden voorzien. Bovendien is de euro de afgelopen maanden iets sterker geworden ten opzichte van de dollar, waardoor de groei op korte termijn wat wordt gedrukt. Voor volgend jaar wordt voor de Europese Unie nu gerekend met een gemiddelde BBP-groei van ruim 1½%, tegen een MEV-raming van 2¼%.

De structurele problemen voor de Japanse economie zijn door een scherp terugvallende uitvoer nog verergerd. De daling van het BBP-volume zal waarschijnlijk ook komend jaar aanhouden. Ook de groeiverwachtingen voor de niet-industrielanden zijn sterk neerwaarts aangepast, in het bijzonder voor de landen van Zuidoost-Azië. In het algemeen drukt de tragere groei in de westerse wereld de afzet van ontwikkelings- en transitielanden, het toerisme krijgt een klap, en buitenlandse particuliere investeerders zijn minder bereid geld te steken in de meer riskante opkomende markten.

De verslechterde conjuncturele vooruitzichten hebben geleid tot een versnelde daling van de grondstoffennoteringen en een val van de ruwe-olieprijs tot onder de door de OPEC nagestreefde bodemprijs. Volgend jaar zullen met het aantrekken van de wereldeconomie de prijzen van energie en overige grondstoffen weer geleidelijk kunnen herstellen. Voor Brent-olie wordt voor 2002 een jaargemiddelde notering van 22 dollar per vat geraamd, ervan uitgaande dat de olietoevoer niet in gevaar komt.

De inflatie in de industrielanden komt iets lager uit dan geraamd in de MEV 2002, door lagere noteringen van olie en andere grondstoffen en door iets lagere loonstijgingen in reactie op de verdere verslechtering van de volumeconjunctuur.

Internationale onzekerheden

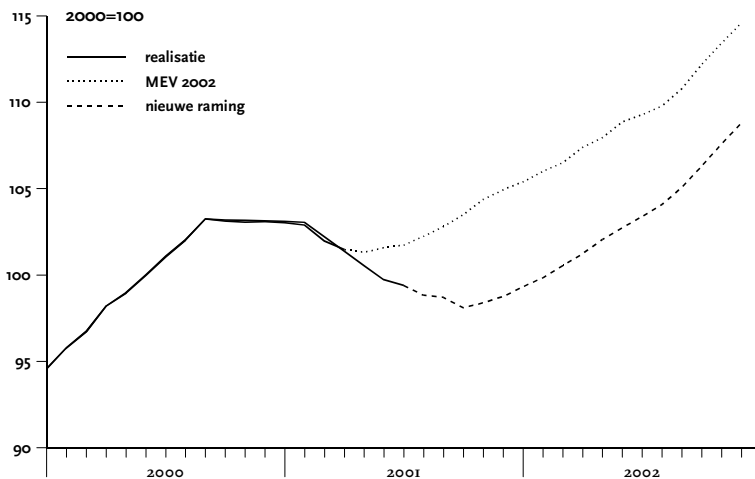
Het internationale beeld is met grote onzekerheden omgeven. In de projecties is verondersteld dat er geen nieuwe grote aanslagen plaatsvinden, dat de olietoevoer vanuit het Midden-Oosten niet stagneert en dat het militaire ingrijpen geen grote negatieve gevolgen zal hebben voor de wereldeconomie. Onder die omstandigheden kan het vertrouwen van consumenten en bedrijven zich vrij snel weer herstellen, zoals ook na de Golfcrisis het geval was. Maar de wereldeconomie bevond zich voor de aanslagen al in een zwakke situatie, en de onzekerheden zijn dusdanig toegenomen dat het ook mogelijk is dat het ditmaal langer duurt voordat het vertrouwen zich herstelt en de bestedingen weer gaan aantrekken. Mochten de olieproducerende landen in de strijd tegen het terrorisme worden betrokken en de olietoevoer in gevaar komen dan kunnen de oliepunten scherp oplopen. Ook dat kan het herstel van de mondiale conjunctuur bedreigen. Anderzijds zou bij duidelijke successen in de strijd tegen het terrorisme en het bijhouden van de internationale coalitie het vertrouwen ook sneller kunnen weerkeren. Hierdoor zouden ook de aandelenkoersen zich positiever kunnen ontwikkelen. Daarbij dient opgemerkt dat de positieve beleidsimpulsen met name voor de Amerikaanse economie uitzonderlijk krachtig zijn. Gezien de traditioneel grote veerkracht van de Amerikaanse economie zou dit ook kunnen leiden tot een krachtiger herstel van de mondiale economie dan in de huidige projecties besloten ligt.

Wereldhandel en externe data voor Nederland

Reeds vóór 11 september verliep de volumegroei van de wereldhandel trager dan verwacht. De gebeurtenissen van 11 september en daarna hebben de vooruitzichten voor de laatste maanden van dit jaar nog verder aangetast. De groei van het wereldhandelsvolume wordt voor dit jaar geraamd op slechts ½%, met een negatieve overloop naar volgend jaar van circa 1½%. Voor volgend jaar wordt een wereldhandelsgroei geraamd van 3 tot 3½%, waar de raming in de MEV 2002 nog 6½% bedroeg. De nieuwe raming impliceert een versnelling van het groeitempo naar krap 10% in de loop van volgend jaar. In de VS en een aantal landen van Zuidoost-Azië zal het groeitempo van de invoer daar nog bovenuit gaan. Het herstel van de Europese invoervraag volgt met een lichte vertraging en in een iets trager tempo, terwijl de Japanse invoer tot diep in 2002 zwak zal blijven. De raming van de voor Nederland relevante wereldvraag is minder sterk verlaagd dan die van de totale wereldhandel, omdat de voor ons land belangrijkste afzetmarkten naar verhouding minder worden getroffen. Voor dit jaar wordt de marktgroei geraamd op 2% (was 3%) en voor komend jaar op 3¼% (was 5¼%).

De geprojecteerde Nederlandse invoerprijs en de concurrentenprijs komen in beide jaren lager uit dan in de MEV, vooral door lagere wereldmarktnoteringen van energie en overige grondstoffen, en een iets zwakkere dollar.

Figuur 2.1 Wereldhandelsvolume goederen, 2000-2002

Tabel 2.2 Externe data voor Nederland in 2001 en 2002

	MEV 2002		Nieuwe raming	
	2001	2002	2001	2002
	mutaties per jaar in %			
Wereldhandelsvolume	2¾	6½	¼	3¼
Relevante wereldhandel goederen				
Volume	3	5¾	2	3¾
Prijs, exclusief energie (euro)	1¾	- 2½	¾	- 3¾
Invoerprijs Nederland (cif, euro)	1¾	- 2¾	¼	- 4
Effectieve koers euro, t.o.v. industriële concurrenten	¼	1¼	1¼	1
	niveaus			
Eurokoers (dollar per euro)	0,88	0,90	0,90	0,92
Ruwe-olieprijs (Brent, \$ per vat)	26	23	24¾	22
Korte rente Eurogebied (%)	4½	4	4¼	3¼
Lange rente Duitsland (%)	4¾	4¾	4¾	4½

3 De Nederlandse economie

3.1 De economische ontwikkeling in 2001

De verslechterde internationale economische situatie laat ook sporen na in de Nederlandse economie. De BBP-raming voor dit jaar is ten opzichte van de MEV 2002 met ½%-punt verlaagd tot 1½%. De neerwaartse bijstelling van de relevante wereldhandel vormt daarvan de voornaamste reden. Daarnaast is ten opzichte van de MEV sprake van een verdere verslechtering van de concurrentiepositie en zijn de realisaties van met name de particuliere consumptie in de eerste twee kwartalen van dit jaar wat lager dan eerder was geraamd.

De groei van de goederenuitvoer (exclusief energie) bedraagt naar verwachting 2½%, terwijl in de MEV nog een groei van 3½% werd voorzien. Dat de goederenuitvoer zich dit jaar nog positief ontwikkelt, is volledig toe te schrijven aan de wederuitvoer; de binnenlands geproduceerde uitvoer daalt naar verwachting met ¾%. Deels door de appreciatie van de euro verslechtert de prijsconcurrentiepositie van de Nederlandse exporteurs dit jaar naar verwachting met 1½%; de prijs van de in Nederland geproduceerde uitvoer (exclusief energie) stijgt met 2¼%, terwijl de concurrentenprijs met ¾% toeneemt.

De groeiraming van de particuliere consumptie is ten opzichte van de MEV met ¾%-punt verlaagd tot 1½%. De realisatiecijfers van de particuliere consumptie in de eerste twee kwartalen van dit jaar zijn neerwaarts bijgesteld. De toegenomen onzekerheid en de daling van de

aandelenkoersen belemmeren een krachtige groei in de laatste twee kwartalen.¹ Het gevolg is dat de individuele spaarquote van gezinnen in het actuele beeld met maar liefst 3¼%-punt van het beschikbaar gezinsinkomen toeneemt, ¼%-punt meer dan in de MEV was voorzien.

De investeringen van bedrijven in vaste activa (exclusief woningen) zijn ten opzichte van de MEV met ¼%-punt neerwaarts bijgesteld en groeien naar verwachting nog met slechts ½%. Deze neerwaartse bijstelling wordt vooral veroorzaakt door de minder gunstige productie- en rendementsontwikkeling.

De invoer van goederen en diensten is met 1%-punt neerwaarts bijgesteld tot 3¼%. Vergeleken met de MEV lopen naar verwachting de invoer van overwegend duurzame consumptiegoederen en consumptiediensten (toeristische bestedingen van Nederlanders in het buitenland) wat sterker terug dan de overige invoercategorieën.

¹ De groei in het vierde kwartaal wordt ook gedrukt door het incidenteel hoge niveau van de consumptie in het vierde kwartaal van 2000.

Tabel 3.1 Enkele kerngegevens voor Nederland, 2001-2002

	MEV		Nieuwe raming	
	2001	2002	2001	2002
	mutaties in %			
Lonen en prijzen				
Contractloon marktsector	4¼	3¾	4¼	3½
Loonsom per werknemer marktsector	4¾	4¼	4¾	4
Prijsconcurrentiepositie binnenlands geproduceerde uitvoer	- 1¼	- 2	- 1½	- 1¾
Consumentenprijsindex	4½	2½	4½	2¼
Idem, afgeleid	3½	2½	3½	2¼
Prijs bruto binnenlands product	5¼	3¼	5¾	2¾
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^a	4	3¼	4¼	2¾
Volume bestedingen en productie				
Goederenuitvoer (excl. energie)	3½	5¼	2½	3½
Goedereninvoer	4	5¾	3	4
Particuliere consumptie	2¼	3½	1½	3¼
Bruto investeringen bedrijven (excl. woningen)	¾	1¼	½	- ¼
Investeringen in woningen	- ¾	½	- ¾	- 1
Productie marktsector ^a	1¼	2¼	¾	1¼
Bruto binnenlands product	2	2	1½	1½
Arbeidsmarkt				
Werkgelegenheid (in arbeidsjaren)	1¾	¾	1¾	½
	niveaus			
Werkloze beroepsbevolking (in dzd)	240	280	235	290
Collectieve sector				
Vorderingensaldo collectieve sector (% BBP)	1,2	0,9	1,3	0,6
Overschrijding uitgavenkader (in mld euro)	- ¼	0	- ¼	¼
Overschrijding ijklat inkomsten (in mld euro)	11	13¼	11½	12¾
Diversen				
Arbeidsinkomensquote marktsector ^a (in %)	84½	84¼	84¾	85¼
Arbeidsproductiviteit marktsector ^a	- ¼	1½	- ¾	1

^a Exclusief delfstoffenwinning en exploitatie onroerend goed.

Aangezien de overheidsbestedingen ten opzichte van de MEV niet zijn verlaagd, vindt de productiebijstelling volledig plaats in de marktsector. Werd in de MEV voor de productiegroei in de marktsector nog een groei voorzien van 1¼%, in het actuele beeld blijft deze groei dit jaar beperkt tot ¾%. Ondanks deze geringere productiegroei lijkt de werkgelegenheid in de marktsector niet minder sterk toe te nemen. Realisatiecijfers voor de werkgelegenheid over het eerste half jaar en voor de geregistreerde werkloosheid tot en met augustus duiden hierop. Het is gebruikelijk dat de werkgelegenheid vertraagd reageert op een afzwakking van de productiegroei. Vanwege de krappe arbeidsmarkt, gekenmerkt door een hoog aantal vacatures, is in hoge mate sprake van 'labour hoarding'; met veel moeite aangetrokken werknemers

worden in reactie op de tegenvallende productiegroei niet zo snel weer ontslagen. Met een verwachte groei van 1¼% blijft de werkgelegenheid zich dit jaar dan ook nog gunstig ontwikkelen.²

Het gevolg is dat de arbeidsproductiviteit in de marktsector zich dit jaar aanzienlijk slechter ontwikkelt dan in de MEV werd voorzien. Naar verwachting neemt de arbeidsproductiviteit in de marktsector dit jaar af met ¼%; een dergelijk forse daling heeft zich in de na-oorlogse periode niet eerder voorgedaan. Door deze ongunstiger ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit nemen ook de arbeidskosten per eenheid product sterker toe. Daartegenover staat een verbetering van de externe ruilvoet. Ook de iets opwaarts bijgestelde prijsontwikkeling van de binnenlandse afzet draagt ertoe bij dat de extra stijging van de arbeidsinkomensquote ten opzichte van de MEV voor dit jaar beperkt blijft. Per saldo stijgt de arbeidsinkomensquote van de marktsector ruim ¼%-punt meer dan in de MEV. Voor de arbeidsinkomensquote wordt nu een stijging voorzien van 83,1% in 2000 tot 84¼% in 2001.

3.2 Vooruitzichten voor 2002

In het actuele beeld bedraagt de raming voor de BBP-groei in 2002 1½%, hetgeen ten opzichte van de MEV een neerwaartse bijstelling betekent van ½%-punt. De voornaamste oorzaak van de lagere groei is de 2%-punt lagere groei van de relevante wereldhandel. Voorts dalen ten opzichte van de MEV de invoerprijzen sterker, waardoor ingevoerde producten relatief goedkoper worden en er extra invoerpenetratie optreedt. Daarnaast liggen aan de lagere verwachte BBP-groei ook binnenlandse oorzaken ten grondslag. Zo nemen, in navolging van de sterk tegenvallende afgifte van woningbouwvergunningen in de eerste helft van 2001, de investeringen in woningen volgend jaar naar verwachting met 1½%-punt minder toe dan in de MEV nog werd voorzien.

Net als in de MEV wordt ook in de actuele raming verwacht dat de particuliere consumptie volgend jaar weer aantrekt als gevolg van het vertraagd tot besteding komen van de koopkrachtimpuls uit 2001. De verwachte consumptiegroei van 3¼% is ¼%-punt lager dan de MEV-raming, hetgeen voornamelijk wordt veroorzaakt door de minder gunstige ontwikkelingen van de aandelenkoersen in 2001.

De neerwaartse bijstelling van de uitvoer van goederen (exclusief energie) is met 1¼%-punt aanzienlijk groter; naar verwachting neemt de uitvoer van fabrikaten volgend jaar toe met 3½%. Net als in 2001 is deze stijging volledig toe te schrijven aan de groei van de wederuitvoer. Ondanks de aantrekkende groei van de relevante wereldmarkt daalt naar verwachting de

² In de nieuwe raming is rekening gehouden met een beperkt neerwaarts effect op de werkgelegenheid in arbeidsjaren van het toegenomen beroep op de WTV-regeling.

binnenlands geproduceerde uitvoer met ¼%, waarvoor de verslechtering van de prijsconcurrentiepositie in 2001-2002 de belangrijkste verklarende factor is.

Ook de bedrijfsinvesteringen ontwikkelen zich naar verwachting aanzienlijk minder gunstig dan in de MEV werd voorzien. Dat geldt niet alleen voor de eerdergenoemde investeringen in woningen, die volgend jaar met circa 1% zullen afnemen, maar ook voor de overige bedrijfsinvesteringen. Werd in de MEV voor deze investeringen nog een stijging met 1¼% voorzien, in de actuele raming wordt een daling verwacht van ¼%. De geringere productiegroei en de verslechterde rendementsontwikkeling zijn hiervoor de belangrijkste oorzaken.

Sectorale gevolgen van 'Nine-Eleven'

De twee sectoren die het meest direct de gevolgen van de terroristische aanslagen in de Verenigde Staten ondervinden zijn de luchtvaartsector en de horeca.

De gebeurtenissen op 11 september hebben de reeds met overcapaciteit kampende internationale luchtvaartsector verder verzwakt. De aanslagen leidden in de daaropvolgende dagen tot de uitval van circa 100 intercontinentale vluchten. Nu alle vluchten weer zijn hervat, kampen de luchtvaartmaatschappijen met een terugval van het aantal passagiers, met name in het (relatief winstgevende) zakelijke segment. Om het vertrouwen van de reizigers terug te winnen zijn concrete veiligheidsmaatregelen op luchthavens en in vliegtuigen genomen. De verwachting is dat deze maatregelen grotendeels structureel zijn en dat als gevolg hiervan de ticketprijzen (inclusief luchthavengelden) met circa 5% zullen stijgen. Dit betekent een structurele vraaguitval van naar schatting circa 3%. Voor dit en volgend jaar wordt uitgegaan van een reductie van het aantal gevlogen passagierskilometers van 4½ respectievelijk 1¼% op jaarbasis. Om de moeilijke omstandigheden het hoofd te kunnen bieden, zullen de luchtvaartmaatschappijen overgaan tot aanzienlijke kostenbesparingen. Voor beide jaren wordt uitgegaan van een werkgelegenheidsverlies bij de Nederlandse maatschappijen van 2%. Desalniettemin zal de winstgevendheid verder dalen; naar verwachting komt hierin pas na 2002 verbetering. Voor de dienstverlening ten behoeve van de luchtvaart zullen de effecten wat gematigder zijn. Bovendien speelt hier een compenserend effect door de veiligheidsmaatregelen, die een positief effect hebben op productie en werkgelegenheid van dienstverlenende bedrijven.

Voor de Nederlandse horeca-sector zullen de effecten in 2001 beperkt blijven, omdat de aanslagen plaatsvonden na het hoogseizoen. Om het wegvallen van Amerikaanse reizigers, die in het algemeen voor relatief dure hotelaccommodaties kiezen, enigszins te compenseren, worden vooral in de duurdere prijsklassen sterke prijsaanpassingen verwacht. Hoewel het wegvallen van een belangrijk deel van het Amerikaanse reizigersverkeer naar Nederland deels zal worden gecompenseerd door meer vakanties van Nederlanders en West-Europeanen in ons land, zijn de negatieve effecten volgend jaar naar verwachting wat groter. Per saldo lijkt voor de sector een groeivertraging als gevolg van de terroristische aanslagen van ½ à 1% in 2002 plausibel.

Door de vertraging waarmee de werkgelegenheid reageert op de productieontwikkeling, wordt de afzwakking van de conjunctuur dit jaar pas zichtbaar in de werkgelegenheidscijfers van 2002. Vergeleken met de MEV zal naar verwachting de werkgelegenheidstoename circa 20 000 arbeidsplaatsen kleiner zijn en halveert de verwachte werkgelegenheidsgroei in de marktsector

tot ¼%. De in de MEV reeds voorziene stijging van de werkloosheid neemt hierdoor in de nieuwe raming toe tot circa 55 000 personen.

Doordat de neerwaartse bijstelling van de werkgelegenheidsontwikkeling geringer is dan die van de productie, neemt de arbeidsproductiviteitsontwikkeling in de marktsector ½%-punt minder toe dan in de MEV, te weten met 1%. Hierdoor nemen de arbeidskosten per eenheid product meer toe dan in de MEV werd voorzien, hetgeen op zijn beurt een opwaarts effect heeft op de arbeidsinkomensquote. In combinatie met een ten opzichte van de MEV iets geringere prijsstijging van de binnenlandse afzet en een geringere ruilvoetwinst, neemt volgend jaar de arbeidsinkomensquote naar verwachting met ½%-punt toe tot 85¼%, waar in de MEV nog een kleine daling werd voorzien.

3.3 Lonen en prijzen

De raming voor de inflatie (CPI) in 2001 bedraagt net als in de MEV 4½%. De raming voor 2002 is met ¼%-punt neerwaarts aangepast tot 2¼% (zie tabel 3.2). Het negatieve effect van de invoerprijzen op de inflatie is in de nieuwe raming wat sterker geworden door de neerwaartse aanpassing van de dollarkoers en de lagere grondstoffenprijzen als gevolg van de vertraging in de wereldhandel. Het opwaartse effect van de niet-marktsector is met ¼%-punt afgenomen doordat de gasprijzen iets minder stijgen. Het effect van de arbeidskosten per eenheid product is met ¼%-punt toegenomen tot 1½%-punt, doordat de neerwaartse aanpassing van de arbeidsproductiviteitsgroei groter is dan de neerwaartse aanpassing van de geraamde loonstijging.

Tabel 3.2 Stijging consumptieprijs naar onderdelen, 1997-2002

		MEV		Nieuwe raming	
		2001	2002	2001	2002
	aandelen				
Invoer	0,36	¾	- ½	¼	- ¾
Indirecte belastingen en niet-marktsector	0,20	1¾	¾	1¾	½
Arbeidskosten	0,44	2	1¼	2¼	1½
Bruto margeverbetering ^a	n.v.t.	0	¾	½	¾
Consumptieprijs	1,00	4½	2¼	4¾	2
	mutaties per jaar in %				
Consumentenprijsindex (CPI)		4½	2½	4½	2¼

^a Inclusief afschrijvingen en rente.

De raming voor de loonvoet marktsector in 2001 is ongewijzigd ten opzichte van de MEV. Er zijn sinds de MEV nauwelijks nieuwe cao's afgesloten, voor 85% van de werknemers ligt een contractloonstijging van gemiddeld $4\frac{1}{4}\%$ al vast. De raming voor 2002 is met $\frac{1}{4}\%$ -punt neerwaarts aangepast tot 4% als gevolg van de neerwaartse aanpassing van de contractloonstijging in de marktsector voor 2002 tot $3\frac{1}{2}\%$. De ramingen voor het incidenteel en de sociale lasten zijn ongewijzigd.

De neerwaartse aanpassing van de contractloonstijging in 2002 is voornamelijk het gevolg van de, ten opzichte van de MEV, lagere productiviteitsgroei. Het effect vanuit de prijzen is beperkt. Tegenover een iets hogere prijsstijging in dit jaar (in de afronding niet zichtbaar), die met enige vertraging doorwerkt op de loonstijging volgend jaar, staat de lagere inflatie in 2002. De aanpassing in de raming voor de contractloonstijging op jaarbasis is beperkt van omvang doordat de loonstijging voor een groot deel van de werknemers voor een deel van 2002 al vastligt (zie kader). Hier staat tegenover dat een neerwaartse aanpassing van de loonstijgingen die in 2002 worden afgesproken sterk doorwerkt in het jaarcijfer voor 2003.

Bestaande afspraken beperken aanpassing contractloonstijging in 2002

De contractloonstijging op jaarbasis voor 2002 wordt gedeeltelijk bepaald door afspraken die reeds in 2001 of eerder zijn gemaakt. Voor ongeveer 22% van de werknemers in de marktsector ligt de loonstijging voor heel 2002 reeds vast; deze bedraagt gemiddeld 4%. Voor de meeste andere werknemers loopt de huidige cao in de loop van 2002 af; gemiddeld valt de afloopdatum in de maand maart. Daarnaast komt het geregeld voor dat afgesproken loonstijgingen (deels) pas enige maanden na afloop van de vorige cao ingaan. Een bijstelling van de inschatting van afspraken over loonstijgingen in de nog af te sluiten cao's in 2002 werkt op dit moment door de bestaande afspraken slechts voor de helft door in de loonstijging op jaarbasis voor 2002.

Zelfs zonder loonstijging in de nog af te sluiten cao's liggen door de bestaande cao-afspraken de contractlonen in 2002 gemiddeld $2\frac{1}{4}\%$ hoger dan in 2001. De raming van $3\frac{3}{4}\%$ contractloonstijging in de MEV impliceerde dat de loonstijgingen op niveaubasis in 2002 ongeveer 3 à $3\frac{1}{2}\%$ zouden bedragen. In de nieuwe raming resulteert, door met name de lagere productiviteitsgroei, een $\frac{1}{2}\%$ -punt lagere contractloonstijging. Bij niveaustijgingen van $2\frac{1}{2}\%$ à 3% in 2002 komt de contractloonstijging op jaarbasis op $3\frac{1}{2}\%$ uit.

De raming voor de koopkracht in het actuele beeld verschilt nauwelijks van die in de MEV. Door afrondingsverschillen komt de koopkrachtstijging in 2001 voor de meeste standaard-huishoudens $\frac{1}{4}\%$ -punt lager uit. De koopkrachtraming voor 2002 verandert nauwelijks doordat de neerwaartse aanpassing van lonen en prijzen even groot is.

3.4 Collectieve sector

Voor 2001 wordt een EMU-overschot van 1,3% BBP verwacht. Dit is een verbetering met 0,1% BBP ten opzichte van de raming in de MEV, vooral door hogere belastinginkomsten. De meest recente realisatiecijfers laten een meevallende ontwikkeling zien bij de dividendbelasting en de vennootschapsbelasting. Dit wordt ten dele gecompenseerd door een tegenvaller bij de successierechten in samenhang met tijdelijke aanslag- en inningsproblemen. Daarnaast leidt de lagere consumptiegroei tot een tegenvaller bij de omzetbelasting. Per saldo komt de inkomstenmeevaller ½ mld euro hoger uit dan in de MEV.

Voor 2002 wordt nu een EMU-saldo geraamd van 0,6% BBP, tegen 0,9% BBP in de MEV. De lagere economische groei drukt de belasting- en premieontvangsten, terwijl de gasbaten tegenvallen door de lagere olieprijs en dollarkoers. Het uitgavenkader wordt in de actuele raming met ¼ mld euro overschreden. In de MEV liepen de uitgaven nog in de pas met het kader. Het verschil wordt met name veroorzaakt door een ongunstig ruilvoeteffect en hogere werkloosheidsuitgaven.

4 Tot besluit

De nieuwe raming toont een beduidend scherpere groeivertraging dan de MEV. Daarbij zijn de onzekerheden in het internationale beeld zeker niet kleiner geworden, en is er dus ook een serieus risico dat de feitelijke ontwikkeling nog ongunstiger zal zijn.

De voor volgend jaar verwachte werkloosheidsstijging is niet veel scherper geworden, maar de keerzijde daarvan is dat de lagere productiegroei vooral tot uiting komt in een beduidend tragere groei van de arbeidsproductiviteit. Gelet op wat in cao's al is afgesproken over de loonontwikkeling in 2002, is de aanpassing in de loonraming voor volgend jaar beperkt. Dit betekent wel een verdere verslechtering van de winstgevendheid en de arbeidskosten per eenheid product. In de actuele raming loopt de arbeidsinkomensquote in twee jaar met meer dan 2%-punt op en verslechtert de prijsconcurrentiepositie van de binnenlands geproduceerde uitvoer in twee jaar met meer dan 3%-punt. Om te voorkomen dat de werkloosheid in Nederland door blijft stijgen, ook wanneer de internationale conjunctuur weer aantrekt, zullen deze ontwikkelingen tijdig moeten worden gekeerd.